

Bilimsel Yayınlar Elektronik Erişim İçin Bir İşbirliği Modeli:ANKOS

Bilimsel Yayınlar Elektronik Erişim İçin Bir İşbirliği Modeli:ANKOS,

Cumhuriyet 2001

(Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu)

I.Uluslararası ANKOS (Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu) Toplantısı <http://www.lib.metu.edu.tr/ankos/izmir> Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi işbirliği ile 11-13 Mayıs 2001 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleşti. Toplantıya ülkemizdeki üniversite kütüphanelerinden 115 kütüphane, Finlandiya, İngiltere, İspanya, İsviçre ve Yunanistan'daki üniversite kütüphaneleri konsorsiyumlarının başkanları ve 19 yabancı yayınevi ve firmanın 34 temsilcisi katıldı

1999 yılında kurulan ANKOS, üniversitelerdeki kullanıcıların çeşitli yayınevlerinin elektronik dergi ve veritabanlarına, lisans anlaşmaları çerçevesinde, internet üzerinden erişimini sağlamaktadır. Bu sayede kullanıcılar kendi kütüphanelerinde bulunmayan süreli yayınlarda yer alan tam metin makalelere, atıflara ve bibliyografik bilgilere elektronik olarak erişebilmektedirler. Ülkemizde ANKOS'a üye olan 37 üniversite kütüphanesindeki kullanıcılar, bilimsel yayıncılıkta dünyanın büyük yayınevlerinden Academic Press, American Mathematical Society, Association for Computing Machinery, Ebsco, Elsevier, Institute of Physics, Institute for Scientific Information, Kluwer, McMillan, Proquest ve Springer'in 7000'den fazla elektronik dergi ve milyonlarca bibliyografik bilgi içeren veritabanlarına erişebilmektedir.

Bilgi Çağı olarak adlandırılan yirminci yüzyılda hızla çoğalan bilgi kaynakları ve bilgiye erişim maliyetinin her geçen gün artması, buna karşın yeterli olmayan kütüphane bütçeleri geçtiğimiz yüzyılın özellikle son çeyreğinde kütüphanecileri üzerinde en çok düşündürülen konuların başında yer almaktaydı. 20. yüzyılda kütüphaneciliği ve bilgiye erişimi etkileyen en önemli ve son gelişmelerden biri, hiç şüphesiz bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve Internet'in dünya genelinde yaygınlaşması ile birlikte bilimsel yayınların elektronik ortama aktarılmasıdır. Bu gelişme bilgiye en kısa sürede ve zahmetsizce erişimi teknolojik olarak mümkün kılmıştır.

Ancak kullanıcılarına ihtiyaç duydukları bilgiyi en kısa zamanda sağlamayı amaç edinen kütüphaneler, artan bilgi kaynakları ve maliyetleri ile birlikte gelişen bilgi teknolojilerini kullanarak hizmet vermekte zorlanmaktadırlar. Bu duruma bir çare bulmak için özellikle bilimsel dergi ve veritabanlarının alımlarının elektronik ortamda ortaklaşa yapıldığı konsorsiyum olarak adlandırılan yeni işbirliği modelleri tüm dünyada özellikle Amerika ve Avrupa olmak üzere birçok ülkede kütüphaneler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu gelişmelerin nedenlerini ve ülkemizde bilimsel bilgiye olası etkilerini anlayabilmek için, bilimsel yayıncılığın tarihçesine göz atmakta yarar var. Bilimsel dergi yayıncılığı 300 yıllık bir geçmişe sahip. Bu alanda 20. yüzyıldaki en önemli yenilik bilimsel yayıncılık yapan ticari yayıncıların ortaya çıkması. Özellikle temel bilimler, mühendislik ve tıp alanlarındaki basılı bilimsel dergi abonelik ücretleri 90'lı yıllarda yabancı kurlar bazında yılda ortalama %13.5 artması, kütüphane bütçelerinin bunun karşısında yetersiz kalması, dünyadaki tüm kütüphaneleri mali krize sürükledi. Dergi aboneliklerinin iptali, kitap alımlarına ayrılan kaynakların oranının azalması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tüm kütüphanelerin karşı karşıya buldukları durum. Kütüphanelerin dergi abonelikleri iptali sonucu, yayınevlerinin kazançlarını sürdürme amacıyla, dergi fiyatı artışlarını aboneliklerini sürdüren diğer kütüphanelere yansıtması krizi daha da derinleştirdi. Diğer taraftan bilimsel yaşamda hızla artan bir bilgi seliyle karşı karşıyayız. Amerikan fizikçisi ve tarihçisi Solla de Price'nin 1963'de yayınladığı "Little Science, Big Science"(1) adlı kitabında belirttiği gibi, 17. yüzyıldan itibaren bilimsel bilgi kaynakları her 10 -15 yılda iki katına çıkmaktadır. Örneğin Matematikte 1870 yılında 870 makale yayınlanırken, 2000'de bu sayı 70.000'e çıkmıştır. Aynı şekilde Kimya'da yıllık yayın artışı % 7 civarındadır. Yayın sayısındaki artış, yeni bilimsel dergilerin yayınlanmasına ve bilimsel dergi sayısının artmasına neden olmaktadır. Bilimsel dergi pazarının özellikle ikinci dünya savaşından sonra nasıl geliştiğini, 1990 yılında Science Citation Index'teki dergilerin % 60' ını 1960-1980 yılları arasında yayınlanmaya başladıklarını görmek mümkün(2). Bilimsel dergilerin okuyucu sayıları, genelde popüler dergilerde ve gazetelerde olduğu gibi artmamaktadır. Tam tersine bilimdeki uzmanlaşmaya paralel olarak, yeni alanlara yönelik dergiler çıkmakta, bu da okuyucu sayısının aynı kalmasına veya azalmasına yol açmaktadır. Bunun sonucu dergi pazarının parçalanması, bilimsel dergi abonelik ücretlerinin artmasının nedenlerinden biri.

Diğer taraftan son yıllarda bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin hızla yaygınlaşması, daha güçlü hale gelmesi ve maliyetlerinin düşmesi basılı dergi yayıncılığının karşısında elektronik yayıncılığın ve elektronik dergilerin yeni bir seçenek olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Günümüzde Gutenberg'in matbaayı icadından sonra yayıncılık alanında

şüphesiz en büyük devrim olarak kabul edilen Internet ve World Wide Web, yayıncılık ve kütüphaneleri kökten etkilemiştir. Bugün binlerce bilimsel elektronik kaynağa (dergi, kitap, ders notları, multimedya vb.) WEB ortamında erişebilmekteyiz. Fiziksel kütüphane ve okuma salonlarının yerini, evinden ofisinden WEB üzerinden istenilen bilgiye erişilebilen sanal kütüphaneler almakta, kısacası Gutenberg ötesi dünyaya hızla ilerlemekteyiz. Elektronik dergilerle ilgili ilk projelerin 80'li yıllarda başladığını görüyoruz. Bu alandaki en önemli gelişme 1991 yılında Fizikçi P.Ginsperg'in Los Alamos'ta oluşturduğu Teorik Fizik'in baskı elektronik arşivi. Sonraları matematik ve diğer alanları kapsayan bu arşivde şu anda 150.000'den fazla doküman bulunmakta ve ayda 2500 yeni makale eklenmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerindeki bilim adamlarının hiçbir ücret ödemediği Internet üzerinde erişebildikleri bu sunucudan günde ortalama 20.000 makale almaktalar.

Bilimsel yayını yapan ve değerlendiren hakemlerde bilim adamı olduğu, yayınevlerinin bu yayınları yayınlamak için telif hakkını aldıktan sonra, çok büyük fiyatlarla tekrar kütüphanelere satmaları son yıllarda büyük eleştirilere neden olmaktadır. S.Kirby, A.Odylzko gibi matematikçiler, S. Harnad gibi psikologlar yazar-yayınevi-kütüphane halkasının kırılması için elektronik yayıncılığı kurtarıcı olarak gördüler ve büyük ticari yayınevleri bu konuda şiddetle eleştirdiler(3). Bu eleştiriler güncelliğini kaybetmedi; Stanford'da kurulan Public Library of Science grubunun, makaleler yayınlandıktan 6 ay sonra Internet üzerinden parasız olarak erişime sunmaları girişimiyle tekrar alevlendi (4). Bugün 10.000'in üzerinde bilimsel elektronik dergi bulunmaktadır ve bunların sayıları giderek artmaktadır. 1990'lı yılların sonlarına doğru başta Amerika olmak üzere birçok kütüphane biraraya gelerek konsorsiyumlar oluşturdu ve çeşitli yayınevlerinin dergi koleksiyonlarına elektronik olarak erişmeye başladı. Buna paralel olarak birçok ticari yayınevi de tüm basılı dergilerini elektronik ortama aktarmaya ve elektronik olarak yayınlamaya, e-dergi koleksiyonlarını paketler halinde sunmaya başladılar. Konsorsiyum çerçevesinde kütüphaneler ve okuyucuları dergilere sahip olmamakta ancak lisans anlaşmaları çerçevesinde tam metinlere erişme, saklama ve diğer kütüphanelere gönderme hakkına sahip oldular.

Bu konsorsiyumların en gelişmişlerinden olan OhioLink(5)e 75 kütüphane üye olup, 90 elektronik veritabanına erişebilmektedir. Kütüphanelerin kaynaklarını biraraya getirmesi, yayıncılar karşısında pazarlık güçlerini arttırmaktadır. Konsorsiyumlar kütüphanelerarasındaki dergi aboneliklerinde bir tasarruf anlamına gelmemekte ancak %10-%15 civarında ek bir yatırımla çok daha fazla kaynağa erişimin sağlanmasını olası kılmaktadır. Özellikle bütçesi ve basılı kaynakları yetersiz kütüphaneler açısından konsorsiyumlar önemli bir yarar sağlamaktadır.

Ülkemiz üniversite kütüphaneleri de yukarıda bahsedilen benzer sorun ve gelişmelerden etkilenmektedirler. Kullanıcılarına vermekte oldukları hizmeti elektronik ortamda da sağlamayı sürdürmeye çalışan birçok üniversite kütüphanesi, içinde bulunduğu benzer sorunlara bir çözüm bulmak amacıyla özellikle son yıllarda konuyla ilgili çalışmalar yapmış, olumlu gelişmeler yaşanmış ve karşılıklı işbirliği konusunda ilk örnekler ortaya çıkmıştır. Ülkemizde, kütüphanelerarası konsorsiyumlar oluşturularak, daha fazla dergiye elektronik ortamda ulaşabilmek ve maliyeti düşürmek için ilk çalışmalara 1998 yılında başlanıldı. 1999 yılında ODTÜ'nün girişimiyle, Bilkent, Boğaziçi, Çukurova, Dokuz Eylül, Ege, Gazi, Hacettepe, İTÜ, Koç, ODTÜ, Sabancı, Üniversiteleri ve Ulakbim ilk defa Academic Press, MathScinet ve Ebscohost veritabanları için konsorsiyum oluşturularak ve oluşturulan konsorsiyum ANKOS (Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu) olarak adlandırıldı. 2000 yılında daha fazla elektronik dergi ve veritabanına erişim ve konsorsiyumun diğer üniversitelere de yaygınlaştırma çabaları olumlu sonuçlar verdi ve 2001 yılı için 37 üniversitenin, 11 yayınevine ait tüm elektronik dergi koleksiyonlarına ve çeşitli veritabanlarına erişimi sağlandı. Konsorsiyuma katılan üniversitelerdeki tüm öğretim elemanları ve öğrencileri elektronik dergilere ve veritabanlarına sınırsız olarak ve tam metin halinde istedikleri bir bilgisayardan erişebilmektedirler.

Ülkemizde üniversite kütüphane bütçelerinin kısıtlı ve dünya standartlarının çok altında olması ve basılı dergi koleksiyonlarının dağınık yapısı göz önünde tutulduğunda ANKOS'un bilimsel bilgiye erişimi artırma ve üniversite kütüphaneleri arasındaki iletişimi güçlendirme açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Bu sayede üniversite kütüphanelerinde elektronik dergi ve bibliyografik bilgi kullanımı çok artmıştır. Örneğin 2001 Ocak ve Şubat aylarında 15 kütüphane üye olduğu Elsevier yayınevinin Science Direct adlı veritabanından 140.000, yine 2001'de Ocak-Nisan arasında 18 kütüphanenin üye olduğu Ebscohost 240.000 tam metin makale indirilmiştir. Web of Science (Science Citation Index ve Social Science Citation Index)'e üye 25 kütüphanenin 2000 yılında toplam erişim sayısı 705.000 iken, bu sayı 2001 yılının ilk dört ayında 443.000'e çıkmıştır.

Ülkemizde gerek kütüphane bütçelerinin dağılımı gerekse basılı dergi koleksiyonları açısından büyük bir dengesizlik göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tabloda devlet üniversite kütüphanelerinin ekonomik kriz öncesi bütçeleri verilmektedir. Kütüphane bütçeleri çok kısıtlı olan 23 üniversitenin çoğunluğu 90'lı yıllarda kurulmuş üniversiteler oluşturmaktadır. Büyük üniversitelerimizin de kütüphane bütçeleri benzer büyüklükteki gelişmiş ülkelerin üniversite kütüphanelerinin çok altındadır. Benzer durum ülkemizdeki özel üniversite kütüphaneleri için de geçerlidir. Ayrıca ülke olarak dergi abonelikleri ve kitap koleksiyonuna ayrılan bütçemiz, komşularımız Yunanistan ve İran'ın çok altındadır. Kütüphanelerin, dergi ve kitap koleksiyonu kullanım istatistiklerinde, öğretim üyesi, öğrenci (özellikle yüksek lisans) ve yayın sayıları bir ölçek teşkil etmektedir. Ülkemizde son 20 yılda öğretim üyesi ve öğrenci sayısı 3 katına çıkmasına ve yayın sıralamasında dünyada ülke olarak 26. gelmesine rağmen kütüphane kaynaklarında aynı oranda artma

yaşanmamıştır. Kısıtlı bütçelerle boğuşan birçok üniversite tüm mali olanaklarını seferber ederek dergi aboneliklerini sürdürmeye ve kitap koleksiyonlarını geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Basılı dergi koleksiyonlarında gelişmiş üniversiteler ile gelişmekte olan üniversiteler arasında büyük farklılıklar vardır. ANKOS açığının kapanmasında büyük yarar sağlamıştır. Örneğin Elsevier yayınevinden 1200 adet dergisinden bu konsorsiyuma dahil olan 15 üniversiteden 400 adet tek, 400 adet çift ve 300 adette üç ve daha fazla basılı dergi aboneliği vardı. En çok Elsevier basılı dergisi olan üniversitenin 250 aboneliği vardı. Yaklaşık kütüphaneler %10'luk bir ücretle konsorsiyumdaki tüm üniversiteler Elsevier yayınevini 1995'e kadar uzanan tüm dergilerine elektronik erişim sağlamış oldular.

Üç gün süren I. Uluslararası ANKOS Toplantısında 45'er dakikalık toplam 21 sunum gerçekleşmiştir. Yurtdışından gelen kütüphaneciler kendi ülkelerindeki konsorsiyumların işleyiş biçimlerini, firma ve yayınevi temsilcileri de ürettikleri veritabanlarını ve konsorsiyum modelleri hakkında bilgi verdiler. Toplantıda bu modeller tartışılmış; her üniversite için gerçekçi konsorsiyum modelleri oluşturulması, bu sayede kütüphane bütçelerinin daha verimli kullanılması ile ülkemizdeki üniversite kütüphanelerinde elektronik kaynak kullanımını arttırmak için kütüphaneci ve kullanıcı eğitimi üzerinde durulmuştur.

Kütüphanelerin basılı dergi koleksiyonlarını temel alan yayıncıların konsorsiyum modellerinde de son yıllarda farklılaşma görülmektedir. Giderek basılı ve elektronik dergi fiyatlandırmanın ayırımına gidilmektedir. Yayınevlerinin elektronik dergi paketleri ve konsorsiyum önerileri çerçevesinde oluşan lisans anlaşmalarına alternatif fiyatlandırma modelleri bazı konsorsiyumlarda denemeye başlamıştır. Bunlara örneklerden biri Michigan ve 12 Amerikan üniversitesinin Elsevier yayıneviyle başlattığı PEAK projesidir.(6)

ANKOS Uluslararası Kütüphane Konsorsiyumu ICOLC (<http://silver.ohiolink.edu/icolc>) üyesi olup, diğer ülkelerdeki konsorsiyumlarla işbirliği içindedir. Yurtdışından gelen kütüphanecilerin aktardıkları kendi ülkelerine ait deneyimleri ve Türk üniversite kütüphanecilerimiz ile paylaştıkları tecrübeleri ANKOS'un gelişimi açısından yol gösterici olmuştur. II.Uluslararası ANKOS Toplantısı'nın İstanbul Bilgi Üniversitesi evsahipliğinde yapılması kararlaştırıldı.

Prof.
Çiğdem
Köksal Yücesoy

Dr.

Bülent

Karasözen
Özbağ-Ören

ODTÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı

Kaynaklar:

1-de Solla Price, Derek J.:Little Science, Big Science. New York:Columbia University Press, 1963.

2-Keller, Alice. Elektronische Zeitschriften:Eine Einführung. Wiesbaden:Harrossowitz Verlag, 2001.

3-Odlyzko, Andrew M.: "Tragic Loss or Good Riddance? The Impending Demise of Traditional Scholarly Journals". Scholarly Publishing:The Electronic Frontier. Cambridge MA:MIT Press, 1966, pp.91-102.

4-Bursalı, Orhan. "Bilim Dergilerini Boykot Tehdidi". Cumhuriyet Bilim ve Teknik, No.739, 19 Mayıs 2001.

5-Dervos, Claudine Xenidou. "Heal-Link: just another buying club or the way to improve library services in the post-Gutenberg world?"

(<http://www.lib.metu.edu.tr/ankos/izmir/ppt/claudine.ppt>)

6-Ball, David. "New models for procuring electronic publications"